కనిపించని ముల్లు

శ్రీ ఆర్. యం. చిదంబరం

అతనిమాటలు తల్చుకుంటే లలితవళ్ళు జల్లుమంది. మనసంత కల్లోలమైంది. స్వచ్ఛంద జవనంలో పుట్టి, కంకరదారివెంట వెళ్ళి, దావాగ్నితో భస్మమవుతూన్న అల్లిబిల్లి అడవిలో ఆ మాటలు ఆగిపోయాయి. ప్రతి మాట శూలంలా గుచ్చుకుంది. వెలుగుండగానే చీకటి కమ్ముకుంది. గబగబా నడుస్తూ రావటంవలన రామం వెనకబడిపోయాడు. తిరిగిచూసింది. అతని చిన్ని కాళ్లను ఇసుక కసిదీర బంధించి వేస్తోంది. అతని పరిస్థితి సైనికబలం లేకుండా శత్రువుల్ని ఎదుర్కొన్నటుంది.

చురుక్కుమంది—

లలిత ఆగిపోయింది. తెల్లటి పాదాలవంక చూసుకుంది. ఏ గాజుపెంకో గుచ్చుకుని వుంటుంది. ప్రతిరోజూ జోళ్ళు వేసుకునేది. ఇవేళెందుకో తొడుక్కోలేదు. అయినా తనకెందుకీ సౌందర్యం? సింగారం? ఇతరులకు తెలియకపోయినా, లోకంలో తనకున్న స్థానం తనకు బాగా తెలుసు. రామం పరుగెత్తుకుంటూ వచ్చి ఆమెనందుకున్నాడు.

‘అమ్మా!...నా కోసమేనా ఆగిపోయావు?... అరె!...ఏమిటిది? అరికాలిలో రక్తం!’

లలిత అప్పుడే పరీక్షగా చూసుకుంది. తెల్లగా వున్న చర్మాన్ని చీల్చుకుంటూ, రక్తపుజీర తొంగి చూస్తోంది.

రామం అర్థమైనట్టు తల నిలువునా ఆడించాడు.

‘అవునమ్మా!...జాగ్రత్తగా చూసి నడవకపోతే అంతే—అలా నడవలేనప్పుడు జోళ్ళైనా వేసుకుని మనను మనం రక్షించుకోవాలి.’

లలిత ఆశ్చర్యంతో అతనివంక చూసింది. రామం మనసు ఇంకా వికసించలేదు. కాని జీవితంలో ఎలా నడుచుకోవాలో రెండే వాక్యాల్లో చెప్పేశాడు! నిజం! తను జాగ్రత్తగా డాలు పట్టుకుని యుద్ధం చేయక, నిరాయుధురాలుగా వుండి ఓడిపోయింది! కొందరు మనుష్యులు అందర్నీ ధిక్కరించి తమ తమ మనస్తత్వాలకనుగుణంగా జీవించగలరు. మరికొందరు ప్రతి చిన్నవిషయానికీ భయపడుతూ, అందరికీ వంగి వంగి సలాములు చేస్తూ జీవిస్తారు. ఈ రెండు తరగతుల వ్యక్తుల్లోను ‘ఆనందా’న్ని అంది పట్టుకుని అనుభవించేదెవరు? మొదటిరకం మనుష్యులు, పూర్వకాలపు వీరులకు మల్లే, ఆపదలకోసం, విమర్శలకోసం, కళ్లు తెరచుకుని, నిద్రాహారాలు మానుకుని ఎదురు చూస్తూంటారేమో!

‘ఛీ!...ఇంక ఆలోచించకూడ’దనుకుంది.

దూరంగా వినపడ్డ అడుగులచప్పుడు చరచరా పాకుతూ దగ్గరగా వచ్చేసింది. కంగారుగా వెనక్కి తిరిగిచూసింది. హమ్మయ్య!...గురుమూర్తేమోననుకుంది!...అతను రాకపోతే యేం? అతని చూపులు చంద్రలోకందాకా వెళ్ళగలవు.

‘ఏస్ లలితా!...మీరు నన్ను క్షమించాలి. నా అభిప్రాయం మీకు ఏనాడో అర్థమై వుంటుంది. రెండు మూడుసార్లు మొహమాటం లేకుండా స్పష్టంగా చెప్పేశాను కూడా. అయినా మీకెందుకో నామీద దయ కలగటం లేదు. ఒకసారి మనసు విరిగిందంటే నేనేం చేస్తానో నాకే తెలియదు. స్వాతివానకోసం ముత్యపుచిప్పలా కాసుక్కూచున్నాను. నిజం చెప్పండి-ఇలా నన్ను వేధించకండి!’ గురుమూర్తి అంత వుద్రేకంగా ఎన్నడూ మాట్లాడలేదు. అతను సహజంగా బిడియపడే వ్యక్తి. అతని మాటల్లో మాలిన్యం లేకపోవచ్చు. అయినా గతాగతాలు ఆలోచించే శక్తి అతనికి లేదు. పీకదాకా బురదలో వున్నాడట. కొద్ది రోజుల్లో అట్టుడుక్కి వెళ్ళిపోతాడుట-అతన్ని తను పైకి లేవదీయాలట-అంతేకాదు బలవంతంగా ఆమెను కూడా బురదలో కీడుస్తానని భయపెడుతున్నాడు. ఎందరు బురదలోపడి చావటం లేదు? అలాగే అతనూ చస్తాడు. అంతేగా!

రామం లేడిలా బెదురుచూపులు చూస్తూ లలితకు ఇంకొంచెం దగ్గరగా జరిగాడు.

'పాపం! నాక్కలిగిన ఆశాభంగంలో వళ్ళు మరచి రామాన్ని కొట్టాను. ఏమీ అనుకోవద్దు. ఇలాంటి మనస్పర్థలు వాటంతటవే సర్దుకుంటాయి. ఆటంకాల్ని తొలగించుకోవాలి.'

'ఇంతకూ అతనేం తప్పుచేశాడు?...చూడండి! మూర్తిగారూ! మీ తత్వం నాకు బాగా అర్థమైంది. చిన్నపిల్లల్ని ఎలాంటి పద్ధతుల్లో చదివించాలన్నది ట్రైనింగ్ చదివిన మీకు తెలియనిదికాదు. మీరతని మనస్సులో విషపు మొక్కల్ని నాటుతున్నారు. అగ్ని జ్వాలలు సృష్టిస్తున్నారు. దయచేసి మీ కర్తవ్యాన్ని మరవకండి-అదే నేను కోరేది. మీ మాటలు విని విని విసుగెత్తిపోయాను.'

మంచుగడ్డ ఒక్కసారిగా నిప్పుముద్దైంది.

'అంతేకాదు-నా చుట్టూ కొండలు, గోడలు, అడవులు-ఎటూ వెళ్లలేను. మధ్య పాముల బుసలు-నా కాలిధూళితీసి పౌడరుగా రాసుకున్నా మీ కోరిక యీడేరదు. నేను రత్నంగార్ని కోరుకున్నాను.' అంటూ చకచకా వచ్చేసింది.

మనుష్యులు ఉద్రేకంతో మాట్లాడేటప్పుడు, సవ్యాపసవ్యాలు కాని, సందర్భాసందర్భాలు గమనించ లేరు. తుఫాను తరువాత సముద్రం శాంతించినట్టు ఆ ఉద్రేకం తగ్గాక, 'అరెరె! ఎందుకిలా మాట్లాడాం' అన్న పశ్చాత్తాపం కలుగుతుంది. లలిత నాలిక్కరచుకుంది. అతని మొహంమీద పెద్దపెద్ద రాళ్లు విసిరింది. రత్నంగారి ప్రస్తావన తీసుకురావటం పెద్ద పొరపాటు. అది తన భావిజీవితాన్ని కూల్చివేస్తుంది. గురుమూర్తి విషసర్పంలాంటివాడు. తన విషం ఎంత దారుణమైందో కొద్దిగా రుచి చూపించాడు. ఇంక కాటు వేస్తాడు.

లలిత నిట్టూర్చింది. ఇంత రభసజరిగాక గురుమూర్తి పరుగెత్తుకువస్తాడనుకోటం వెర్రితనం-ఇద్దరూ నడిరోడ్డు మీద కొచ్చారు. 'అమ్మ!...మేష్టారిదగ్గర అంత కోపంగా మాట్లాడావుకదా! రేపు మళ్ళీ వీపు విమానం మోతెత్తుతుందేమో!' అన్నాడు వీపు తడుముకుంటూ.

లలిత గులాబీమొగ్గ విచ్చినట్టు నవ్వింది—

'భయపడకు—ప్రపంచాన్ని చిటికెన వేలుమీద ఆడించగలను' అంది ఏదో ఆలోచిస్తూ.

అప్పటికే చీకటి వ్యాపించింది. చల్లగాలి కోసం వచ్చిన జంటలు తిరిగిపోతున్నాయి. రామం నడక వేగం హెచ్చింపబోయే సరికి లలిత అతని బుజాలుపట్టుకుని ఆపివేసింది.

'నెమ్మదిగా నడు. అక్కడ మనకోసం ఎవరూ కాసుకుని వుండరు.' ఇల్లుచేరుకుంటే మాత్రం ఏం సుఖంవుంది? బయటే కాస్త నయం.

ఈ పద్మవ్యూహంలో తను ఒక్కసారి చిక్కుకో లేదు. అభిమన్యుడికి మల్లే ఎదిరించిన వారి నందర్నీ హతమారుస్తూ ప్రవేశించలేదు అందర్నీ బతిమాలుకుంటూ లోపలకు వచ్చేసింది. అలా బతిమాలుకుని బయటకు వెళ్లటం సాధ్యంకాదు. కనికరం చూపినవారంతా కళ్ళెర్రజేసి 'ఇందుకేనా నిన్ను లోపలకు రానిస్తే? మేమంత నిస్వార్థ పరులం కాము' అంటారు.

ఏడాది క్రితం లలిత ట్రెయినింగు పాసయింది. ప్రపంచం చేతులుచాచి ఆహ్వానించింది. పదిగంటలకు ఇంటర్వ్యూ. తొమ్మిదిన్నరకే వచ్చి కూర్చుంది. గురుమూర్తి ఆమెకేసి చూస్తూనే లోపలకు వెళ్లాడు. మొదటిసారిగా అదే అతణ్ణి చూడటం—అమాయకత్వం పూసుకున్న ముహం. కనపడని వస్తువుకోసం వెదకుతూన్న కళ్ళు సహజంగా జనించే సంకోచంతో కళ్ళు సంకోచించి అందంగా తయారయ్యాయి. గురుమూర్తి బయటకు వచ్చాడు.

చేతిలో వున్న పుస్తకంలో పేజీలు తిరగవేస్తున్నట్టు, ఏదో చదువుతూన్నట్టు నటిస్తూ ఆమెకేసి దొంగచూపులు చూడసాగాడు. అతనెవరో ఆమెకు తెలియదు.

'నమస్కారం మేష్టారూ!' అంటూ ఒకరిద్దరు కుర్రాళ్ళు అనటంతో అతని స్థానం ఆమె కర్థమైంది.

'మీరు — మీరేనా ఇంటర్వ్యూకి వస్తే?' అనడిగాడు.

'అవును...హెడ్మాష్టారు ఎప్పుడు వస్తారు?' అనడిగింది.

'వచ్చే వేళైంది.'

గురుమూర్తి గడియారం వంక చూశాడు. ఇంకా పదికి పదినిమిషా లుంది. ఉపాధ్యాయుల జీవితంలో

వుండే స్థానిక బాధకాల్ని గురించి, వాటిని ధైర్యంగా ఎదుర్కోవలసిన విధానాల్ని గురించి ఆమె అడక్కుండానే వుపన్యాసం మొదలుపెట్టాడు. లలిత గౌరవ శ్రద్ధలతో వింది.

ఆమె ఆ స్కూల్లో వుపాధ్యాయినిగా నియమింపబడింది. ఆర్డరు పుచ్చుకున్నాక తెలుసుకుంది. హెడ్మాస్టారి పేరు వెంకటరత్నమని. గురుమూర్తి ఏ క్లాసు ఎక్కడ వున్నదీ ఆమెకు చూపించాడు.

'చూడండి, మిస్ లలితా! మీ కే సందేహం వచ్చినా నన్నడగండి. ఈ కుర్ర నాగమ్మలంతా వానర సంతతి కనక, మీరు జాగ్రత్తగా వుండాలి. మీరు క్లాసులో ఎప్పుడూ నవ్వకండి. పాఠాలు బోధించటం తప్పించి ఒక్క అక్షరం కూడా ఎక్కువ మాట్లాడకండి — ముందు నెలరోజులదాకా జాగ్రత్తగా వుండండి. తరువాత అందరూ మీ చెప్పుచేతల్లో వుంటారు.

లలిత అతన్ని కృతజ్ఞతతో చూసింది. కొత్తగా వచ్చినవారికి ఈ రకం సలహా లిచ్చేవారు చాలా తక్కువ-

'అన్నట్టు అడగటం మర్చిపోయాను. మీ రెక్కడుంటున్నారు?'

లలిత వెంటనే సమాధానం చెప్పలేకపోయింది. ఇంక అనేకమైన ప్రశ్నలామెను ఎదుర్కొంటాయి. మీ స్వస్థలం ఏ వూరు? ఎక్కడ చదువుకున్నారు? తల్లీ-తండ్రీ-వున్నారా? వివాహం అయిందా? వయస్సెంత? ఏమైనా పిల్లలా?...అలా ప్రవాహంలో నీటిచుక్కల్లా దొర్లిపోతాయి. వీటన్నిటికీ సమాధానం చెప్పటమంటే రెండు రంగాలమధ్య దించివేసిన నల్లటి తెరను ఎత్తేసి ఏముందో చూపటంలాంటిది. ఒక ఘనపుటంగుళపు చీకటిలో ఎన్ని అణువులున్నాయని లెక్కపెట్టటం లాంటిది.

'ప్రస్తుతం హోటల్లో ఓ గది తీసుకున్నానండి. ఇక్కడ నా అన్నవాళ్ళెవరూ లేరు. ఉద్యోగం స్థిరపడింది కనక ఇంక గది కోసం వెదకాలి.'

గురుమూర్తి అర్థమైనట్టు తల నిలువునా ఆడించాడు. లలిత అద్దె గదికోసం వెదికితేమాత్రం దొరకదూ? ఆమెకు పెళ్ళికాలేదు. తలిదండ్రులు లేరు. మొహంచూస్తే దైవభక్తి వున్నదానిలా కనపడదు. విభేదం అక్కడేవుంది. మగవాడు వంటరిగా వుండగలడట- ఆడదానికి తోడువుండాలట- 'మీరేం భయపడకండి- నా ఎరికలో ఓ యిల్లు ఖాళీగా వుంది. అద్దె ఇరవై రూపాయలైనా ఫరవాలేదు. రండి. చూపెడతాను. కానది వూరికి దూరంగా వుంటుంది. సగం రోజు సెలవు తీసుకుని వస్తాను' అంటూ ఆమె సమాధానంకోసం నిరీక్షించకుండా సెలవు అడగటానికి వెళ్ళాడు.

నాలుగు రోజులు గడిచాక ఓ ఆదివారం నాడు గురుమూర్తి లలిత ఇంటికి వచ్చాడు. ఈ నాలుగు రోజుల్లో అతని ముఖంలో చాలామంది సూర్యులు వుదయించారు. ముందుగా అతను చూసింది అరుగుమీద కూర్చుని పుస్తకం చదువుతూన్న రామాన్ని. లలితకూ, అతనికీ వున్న సంబంధం ఎలాంటిదో అతనికి తెలియదు.

నమస్కారాలు ఇచ్చిపుచ్చుకోటం అయింది.

'ఆ అబ్బాయి ఎవరండీ?' అనడిగాడు.

లలిత వెంటనే సమాధానం చెప్పక అతనివంక చూసింది. ఆకాశం గర్జించగానే పిడుగుపడుతుందన్న భయంతో అతను కంగారుపడ్డాడు. కొంపతీసి రామం లలిత కొడుకేమోనని-'మా తమ్ముడు' అనటం, రామం లోపలకు పరుగెత్తుకు రావటం ఒక్కసారే జరిగాయి.

'అమ్మ!...బుర్ర బద్దలుకొట్టకున్నా, నాకీ పాఠం అర్థంకావటంలేదు' అన్నాడు.

గురుమూర్తి కళ్ళల్లో వేలకువేలు ఆశ్చర్యార్థకాలు వుదయించాయి.

'గాభరాపడకండి! మా అమ్మ--నాన్న చిన్నతనంలోనే పోయారు. మావయ్య మమ్మల్ని పెంచి పెద్దవాళ్ళను చేశాడు. అప్పటికి రామం చిన్నపిల్లాడు. అందుకని నన్నే అమ్మని పిలిచేవాడు. పెద్దయ్యాక కూడా ఆ అలవాటు పోలేదు. ఇందులో వచ్చిన ప్రమాదమేమీ లేదని నేనూ వూరుకున్నాను. అతన్నిప్పుడు ఫస్టుఫారంలో చేర్పించాలి. స్టాండర్డ్ చాలా తక్కువ. ఎలా చెప్పండి?'

'మీరు రొంతమాత్రం బాధపడనక్కర్లేదు. అంతా నేను చూసుకుంటాను. నేను తల్చుకుంటే ఈ పాటికి మెట్రిక్ లో చేర్పించి ఉందును.'

అలా ప్రారంభమైన పరిచయం ప్రమాదములో చిక్కుకోక తప్పదు. సంఘం అనుమతి లేకుండా యెవరూ ఏ పనీ చెయ్యలేరు. అది విమర్శిస్తుంది కాని

ఋజువు చూపించదు. ఎవరయినా ధైర్యంచేసి ఋజువు చెయ్యమంటే వికటంగా నవ్వుతూ 'కళ్ళ కెదురుగా కనిపించే దానికి ఋజువెందుకయ్యా? ఏ పనీ లేకుండా అతను ఆ అమ్మాయి యింటికి తిరుగు వెడుతున్నాడంటావా?' అంటుంది. లలిత వుండే వాతావరణం అలాంటిది. ఆమె చుట్టూవున్న వ్యక్తులు నీతినియమాలతో నిష్ఠగా బతికేవారు. ఒకామె భర్తను దైవంకంటె ఎక్కువగా పూజిస్తుంది. మరోకావిడ పరపురుషుణ్ణి గురించి కలలోనైనా తలపెట్టదు. మరోకావిడ వుదయం నాలుగంటలకే లేచి స్నానంచేసి, శుచిగాపూజచేసి, భర్తభోజనంచేసేదాకా మంచి నీళ్ళైనా ముట్టదు. అమ్మో! వాళ్ళంతా అగ్గిలాంటి మనుష్యులు—వాళ్ళకూ, భగవంతుడికీ మధ్య ఓ పల్చటి తెరమాత్రం అడ్డం—అంతే. లలితలో ఇలాంటి లక్షణా లేవీ లేవు. పూజిద్దామంటే, పాపం, ఆమెకు భర్తే లేడు.

లలిత ఓనాడు కూర్చుని తనివితీర ఏడ్చింది. గురుమూర్తి తరచు వొస్తూండేవాడు. అతనికి లోకవ్యవహారాలు బాగా తెలుసు. ఎన్నో కొత్త విషయాలు చెప్పేవాడు. ఎన్నో వుత్తమ గ్రంథాల్ని ఆమె చేత చదివించాడు. సముద్రంలో మునిగిపోటానికి సిద్ధంగా వున్న ఆమెను ఒడ్డుకు చేర్చాడు. అంతటితో ఆగితే బాగుండును. గాలిపీడనశక్తిచేత లావెక్కుతూన్న బెలూను ఒక్కసారిగా పేలిపోయినట్టు అతని హృదయం స్వార్థాన్ని వెలిగక్కింది. అతను లలితను ప్రేమిస్తున్నాడట—అంటే పెళ్ళిచేసుకుంటాననే అభిప్రాయమై వుండాలి.

అది పవిత్రమైన బంధంకాదు. అదో జాడ్యం లాంటిది. నరబలి కోరుతున్న పిశాచం లాంటిది. దాని జీవితం మూడు యుగాలు కావచ్చు లేక మూడు క్షణాలు కావచ్చు. నీతి నియమాలతో సంబంధంలేదు. నిరాకరిస్తే పగతీర్చుకుంటుం. అయినా తను పెళ్లి చేసుకుంటే తప్పేముంది? పెళ్లి!...అమ్మో! ఆ మాటల్లో అక్షరాలు రెండూ రెండు శూలాలుగా మారి హృదయపులోతులు పరిశీలిస్తాయి. అది అమంగళకరంగా ధ్వనించింది......గురుమూర్తి చరిత్ర కూడా సామాన్యమైనది కాదు. అతనికి అయిదేళ్ళక్రితం వివాహమైంది ప్రతి రోజూ ఇల్లాలితో జగడం—క్షణం మనస్థిమితం వుండేదికాదట—దీని కంతకూ మూలకారణంమాత్రం ఎవరికీ తెలియదు. ఏడాదిలో ఇద్దరికీ తెగతెంపులయ్యాయి. గురుమూర్తి తనకు పెళ్ళైందన్న సంగతి మర్చిపోయి మొదటి పెళ్ళాం బతికుండగానే మార్కెట్టులో ధైర్యంగా బేరానికి బయలుదేరాడు.

'అమ్మా! వర్షం వచ్చేట్టగావుందే!.. చలిగాలి వీస్తోంది. త్వరగా నడుద్దాంపదవే! నాకు భయంగా వుందికూడా. మరో పావుగంటలో రోడ్డుమీద జనం వుండరు...అమ్మా! అదుగో! జానకి మనల్ని చూసి నట్టు మొహం విప్పేసుకుని వెళ్ళిపోతోంది. ఇదివరలో ఎంతయిదిగా మాట్లాడేది? మొన్న బళ్ళోదాంతో ఏదో మాట్లాడబోతే 'ఇకముందు నాతో మాట్లాడకు' అంటూ కసిరి కొట్టింది. అదేవిటమ్మా? దానికేమైనా పిచ్చెత్తిందా? దెయ్యం పట్టిందా?...దెయ్యాలంటే నాకు మహాచెడ్డ భయం. చీకట్లో ఆ చెట్టు దగ్గర దెయ్యా లుంటాయికదూ?'

రామం చెప్పుకుంటూ పోతున్నాడు. లలిత పరధ్యానంగా వూకొడుతూ నెమ్మదిగా అడుగులు వేస్తోంది. కంటికి కనపడని దెయ్యాలకోసం ఎక్కడో దాగివున్నాయని వెదుక్కుంటూ వెళ్ళటం ఎంత తెలివితక్కువ! ఈ మనుష్యుల్లో నూటికి తొంభైమంది దెయ్యాలతో సమానం—మంచితనం ప్రవేశించటానికి వీలులేకుండా హృదయాలమీద కాంక్రీటు పూత వుంటుందిగామోలు! సుబ్బారావు దెయ్యంకాక మనిషా యేవిటి?

జానకి ఫిఫ్తుఫారం చదువుతోంది. శ్రావ్యమైనకంఠం. ఎవరో సంగీతం మేష్టారు ఆమెకు కీర్తనలవరకూ నేర్పి మనస్పర్థల కారణంగా మానుకున్నాడు. సరిగా అదే సమయానికి లలితకూడా వచ్చింది. రెండు సంవత్సరాలపాటు శాస్త్రీయ సంగీతం నేర్చుకుంది. ఆమె నేర్చుకున్నదానికంటె పాకం ఎక్కువ. అందుకే ఆమెపాటలో ప్రతిఅణువూ తేనె చిందుతుంది. ఈ సంగతి మొదట్లో కనుక్కున్నది గురుమూర్తి. అతనే జానకికి ఆమె దగ్గర ప్రైవేటు ఏర్పాటుచేశాడు. సాయంత్రంపూట వచ్చి సంగీతం చెప్పించుకునేది.

సుబ్బారావు జానకి అన్నయ్య—అతను స్థితిమంతుడు. ఇంటర్మీడియట్ పరీక్షకు మూడుసార్లు వెళ్ళి, తన కాపంథా సరైంది కాదని విసుగెత్తి ఇంట్లో కూర్చుని తాత ముత్తాతలు గడించిన ఆస్తిని కరగబెట్ట

టానికి మార్గాలు వెతకసాగాడు. ఒక్కగా నొక్క కొడుకు కావటంమూలాన తల్లి మందలించలేదు. ఓ నాడతను లలిత ఇంటికి వచ్చి ఆమె కళను ప్రశంసించాడు. జానకి ఎదిగిన పిల్లకనక, సంగీత శిక్షణ పూర్తయ్యాక రాత్రి ఏడుగంటలకు ఇంటికి తిరిగి రావటం అంత మంచిది కాదని, కనుక లలిత జానకి ఇంటికి స్కూలు విడిచిపెట్టగానే రావటం న్యాయమని ఒప్పించాడు.

నెలరోజులవరకూ అలాగే జరిగింది.

చంద్రలోకయాత్ర — కైలాసారోహణం — ఇవి కావు ప్రపంచంలో ఘనకార్యాలు. ఎదుటివాడి మనసును చదవగలగటం—సుబ్బారావును అర్థంచేసుకొనే పరిస్థితులు ఆనాడు ఏర్పడ్డాయి. లలిత వచ్చేసరికి ఆరుదాటింది: చీకటి తొంగిచూస్తూవుంది. త్రిపురసుందరిగుళ్లో హరికథాకాలక్షేపం వుండటంవలన ఇంట్లో సుబ్బారావు తప్పించి ఎవరూ లేరు.

'జానకి ఇంట్లో వుందా?' అనడిగింది లలిత.

'వుంది— లోపలకు వెళ్ళండి.'

లోపల జానకి మాత్రం లేదు. అర్థంకాని నిశ్శబ్దత చుట్టివేసింది. వెనక ఎవరో తలుపు వేసిన చప్పుడు. ఆ గదిలో సుబ్బారావూ, ఆమె తప్పించి ఎవరూ లేరు. సుబ్బారావూ ఆమె ఏమీ అడక్కుండానే మొదలుపెట్టాడు.

'చూడండి!... నేను మృగాన్ని కాను. మనిషినే —కాని ఒక్కొక్కప్పుడు మనిషి మృగంగానూ మారతాడు. నేను మిమ్మల్నేమీ చేయను. భయపడకండి. నేను మిమ్మల్ని ప్రేమిస్తున్నాను పెళ్ళిచేసుకుంటానని మాటివ్వండి ముందు. ఇది సరైన అవకాశం. ఇంట్లో ఎవరూ లేరు...నమ్మించి మోసంచేశారంటే మాత్రం పగ తీర్చుకుంటాను. నేను త్రాచుపాము ననుకోండి.'

లలిత కంగారుపడలేదు. నిత్యజీవితంలో ఆమె ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నో చెప్పుకోగా వింది. ఇప్పుడు కళ్ళారా చూస్తోంది. ఈ రకం వ్యక్తులు సమాజంలో లేరనే ఆమె నమ్మింది.

'చూడండి సుబ్బారావుగారూ!...మీరు కొద్దో గొప్పో చదువుకున్నవారు. ప్రతివిషయం మనం జాగ్రత్తగా ఆలోచించాలి. తొందరపడకూడదు. కనక నాకు గడువివ్వండి.'

ఆ మాటలు సుబ్బారావు మీద ఎలాంటి పరివర్తన తీసుకువస్తాయో పరిశీలించే అవకాశం ఆమెకు కలగకుండానే ఎవరో తలుపుతట్టారు. గుళ్లో హరికథాకాలక్షేపం లేనందున తల్లీ, కూతురూ తిరిగివచ్చేశారు.

ఆమర్నాటినుండి ఆయింటికి వెళ్లడంమానుకుంది. సుబ్బారావుకు తినితిరగడం తప్పించి మరోపని లేదు. చేతికందిన ప్రతిపుస్తకం చదువుతూంటాడు. అందులో చిత్రమైనదృశ్యాలు సంఘటనలు వర్ణింపబడివుంటాయి. వాటిని నిత్యజీవితంలో ప్రయోగిద్దామనిచూస్తున్నాడు. సుబ్బారావుకు అంతటి అవకాశం, తెలివితేటలు లేవు. తనకు జరిగిన ఈ అవమానానికి శాస్తి చేయాలనుకుంది. కాని ఎలా?

అయిదారురోజులు గడిచాక సుబ్బారావు తల్లి లలితను నడిరోడ్డుమీద నిలిపివేసింది.

'చూడమ్మా! నువ్వు అందాలతారవి. అందులో సందేహంలేదు. కాని దయుంచి మావాడి జోలికి పోకు. వాడు నిన్నే చేసుకోవాలని ఒకటే పట్టుదలగా వున్నాడు. ఒక్కగా నొక్క కొడుకు. వాణ్ణో యింటివాణ్ణి చేసి మురిసిపోదామనుకుంటే నువ్వు పానకంలో పుడకలా అడ్డుపడుతున్నావు! అంటూ నిష్ఠూరాలాడింది లలిత ఏమీ అనలేకపోయింది. ఆమె గాలిలో నిరాధారంగా వేలాడుతూవుంది. ఏమైనా అంటే ఆమె గట్టిగా అరుస్తుంది. నలుగురూ పోగవుతారు. తలవంచుకుని కదలిపోయింది.

అమ్మ యిలా మతిసుఖపుగా నడవటం రామానికి మహా చెడ్డ చిసుగావుంది ఇంక పదినిమిషాల్లో ఇల్లు చేరుకుంటారు. ఉన్నటుండి గాలి వేగం హెచ్చింది. ఏ మాత్రం అశ్రద్ధగా వున్నా ఎగిరిపోతారు. చీకట్లో ఏవీ కనిపించటంలేదు. ఏదో మరమ్మత్తు వుండటంవలన దీపాలు వెలుగలేదు. ఎవరో వెనుకనుండి పరుగెత్తుకు వస్తున్నారు. దూరంగా బరులుదేరిన సముద్రపు టలల ధ్వని క్రమంగా ఎక్కువై ఒడ్డును ఢీకొంగానే అల పోయినట్టు అడుగుల చప్పుడు ఆమెదగ్గరకు వచ్చి ఆగిపోయింది. ఇంకెవరు? గురుమూర్తే అయివుంటాడు. అతనికి చివరికి పిచ్చెత్తుతుంది. దాని కొక మెట్టుక్రింద వున్నాడంతే-ఆచీకట్లో అతనిముఖం గుర్తుపట్టటానికి లలిత విఫలప్రయత్నం చేసింది.

'చూడండమ్మాయిగారూ!' అన్నదా మొరటు గొంతు.

కాదు. అతను తననుకున్న వ్యక్తి కాదు.

'నేను చాలా బీదవాణ్ణి — మూడురోజులుగా ఇంటిల్లిపాదీ పస్తు—హనుమంతుడితోకలా పెరుగుతున్న సంసారం...మీతో నా బాధలు చెప్పుకుని ఏడవాలనే వుందికాని తీరిక లేదు. దయచేసి మర్యాదగా మెళ్ళో వున్న ఆగొలుసు ఇలా యిస్తారా? వృథాగా అరవటం కాని, పరుగెత్తడం కాని చేశారంటే, ఇదుగో, దీనికి పని చెప్పవలసి వస్తుంది.' అంటూ ఏదో చూపించాడు. అది చీకట్లో తళతళమని మెరిసింది.

లలితకు ఏవీ తోచలేదు. రామం గడగడ వణికి పోతున్నాడు.

'కాని ఇది బంగారు గొలుసు కాదు. ఇమిటేషన్' అంది భయంతో—'కట్టిపెట్టు నీకబుర్లు—' అంటూ గొలుసు పుటుక్కున తెంపి తీసుకుని పారిపోయాడు. అతను ఏ దిసగా పరుగెత్తాడో ఆమెకు తెలియదు. అడుగుల చప్పుడు మాత్రం పేలవమై నిశీథిలో కలిసిపోయింది.

'అమ్మ...వెళ్ళిపోయాడూ? నా కేకనక తగినంత బలంవుంటే వాడిపీక పిసికేద్దును' అన్నాడు రామం.

లలితకు నవ్వురాక తప్పింది కాదు.

'నన్నడిగితే ఈ దొంగ గురుమూర్తికంటె — సుబ్బారావుకంటె—నయమంటాను.'

రామం 'ఎలా?' అని ప్రశ్నించాడు కాని సమాధానంకోసం వుత్సాహం చూపలేదు. కాని లలిత మాత్రం తన మాటలు సమర్థించుకోటానికి కారణాలు కల్పించుకుంది. ఆ ఇద్దరు మనుష్యులు తమ వాంఛలు తీర్చుకుందామనుకున్నారు. కాని దొంగ కవక్కర్లేదు. అతనిక్కావలసింది డబ్బు ఆ చీకటిలో తన్నతను ఏం చేసినా అడిగేవారులేరు. అది ఇమిటేషన్‌నగని చెప్పినా అతను నమ్మలేదు. ఏడాదిక్రితం తను పదిరూపాయలకు కొంది. నిజం తెలుసుకున్నాక అది తన మొహాన గిరవాటు పెట్టి 'అందరికళ్ళూ కప్పి మోసంచేశావు. నన్నూ మోసగిస్తున్నావా?' అనరుస్తాడేమో! తన పిచ్చివూహలకు నవ్వుకుంది.

ఇల్లు చేరుకున్నారు. తలుపుతీసి అడుగు పెట్టగానే పువ్వుల పొట్లం కాళ్ళకు తగిలింది. పెద్దగా గాలివిస్తూండటంవలన ఇరుగుపొరుగువాళ్ళు తలుపులు వేసుకుని లోపలే వున్నారు. దీపం వెలిగించి పువ్వుల పొట్లం తీసింది. ప్రతి శుక్రవారం దైవాలంకరణకోసం పువ్వులమ్మేవాడు పొట్లంపడవేసి పోతూంటాడు. రామం అన్నంతినేసి నిద్రకుపక్రమించేసరికి ఎనిమిదైంది

నిద్ర రావటంలేదు. అసలు ఏనాడైనా వేళకు వచ్చేడిసిందికనకనా - నిలువుటద్దంముందు నిలబడింది. జుట్టు చెదరిపోయింది. బట్టలు నలిగిపోయాయి. కొద్దిగా వికారంగానే కనపడింది మొహం. నుదుటిమీద తిలకం వుండే చోటు శూన్యంగా వుంది లలిత రెండు నిమిషాలపాటు ఏదో దీర్ఘంగా ఆలోచించింది. గబగబా వెళ్లి కిటికీ తలుపులన్నీ బిగించింది.

ట్రంకుపెట్టె తెరిచింది దీపపువెలుగులో బట్టలు తళతళమన్నాయి. గులాబీరంగు క్రేప్ చీర బయటకు తీసి కట్టుకుంది. తెల్లటి సిల్కు జాకెట్టు తొడుక్కుంది. బంగారంతో చేయబడి నిద్రపోతున్న నెక్లేసు మెడ నలంకరించింది. రెండుజడలు వేసుకుంది నుదుటిమీద అర్ధచంద్రాకారంగా తిలకం దిద్దింది. ఎందుకో వేళ్లు వణికాయి. రెండుమూడుసార్లు ప్రయత్నించాక కాని అది సరిగా అమరలేదు. ఆ బొట్టును చూస్తూంటే శరీరములో ప్రతి అణువూ వణికిపోయింది. కనురెప్పలు రెండుసార్లు కదుపుకున్నాక కాని, కాటుక పెట్టుకోవాలన్న ఆలోచన కలగలేదు. బల్లమీదున్న మల్లెపూల సువాసన గదంతా గస్తీ తిరుగుతోంది. ఆరోజు దేవుడు పుణ్యం చేసుకోలేదు పూలదండ తల్లో అమరింది. మళ్లీ నిలువుటద్దం ముందు నిలబడింది.

అమ్మో!

కళ్లు మోసగిస్తున్నాయి. తనలో ఇంతటి సౌందర్యం అంతర్గతమై వుందని ఆమెకు తెలియదు. కళ్ళు రెండూ నీటితో నిండిపోయాయి. ఎందుకు? కాటుక మూలంగానా?... కాదు...మరి? ఏమో! ఆ కళ్ల వెనక ఎలాంటి లోయలు దాగివున్నాయో! తలుపు బీటలగుండా ఎవరూ ఈ విపరీత చర్యలు చూడటం లేదు కదా! నెమ్మదిగా మంచంమీద వాలింది—ఒక్కరోజైనా తనిలా వుండవద్దా?

రెండు నిమిషాలు గడిచాయి. ఎవరో తలుపు తట్టారు.

ఈ వేళప్పుడెవరు వస్తారు? అంతా తనభ్రమ.

మళ్ళీ అదే చప్పుడు—

ఎలా?...ఇరుగుపొరుగు వారెవరైనావస్తే తనగతి ఏమవుతుంది.? ఆలోచించి ఏదో నిర్ణయానికి వచ్చె

వరకూ కాలం ఆగదు. నెమ్మదిగా తలుపుతీసింది. లోపలకు వచ్చిన వ్యక్తిని చూసి ఆశ్చర్యపోయింది. వెంకటరత్నంగారు! లలిత సిగ్గుపడిపోయింది. ఆకాశం ఎక్కడో దూరంగా గర్జించింది.

అందర్నీ స్మృతిపథంలోకి రప్పించిన లలిత ఎందుకో రత్నంగార్ని మర్చిపోయింది. వయసు ముప్పైకిమించకపోయినా, ఆయనకేసి చూస్తుంటే ఆ అభిప్రాయం కలుగదు.

'ఇంతరాత్రి ఇలా వచ్చారేమిటి?' అనడిగింది లలిత.

'మర్చిపోయారుగా మేలు!...పొద్దున్న మీ జీతంలోంచి కొంత పైకం ఎడ్వాన్సుగా కావాలన్నారు. సాయంత్రం కబురంపితే మీరు వెళ్ళిపోయారని తెలిసింది. అసలు మనస్కూల్లో ఎవరికీ అడ్వాన్సుయిచ్చే అలవాటులేదు. అందుకు మేనేజిమెంటు సమ్మతించదు. మీరు యిబ్బంది పడతారేమోనని నేనే తీసుకువచ్చాను. తీసుకోండి! అంటూ అయిదు పదిరూపాయల కాగితాలు అందించారు. లలిత కొంతసేపు ఆలోచించి తీసుకుంది.

'వచ్చే ఆదివారం రామానికి పుట్టినరోజు. అందుకేమైనా బట్టలు కుట్టిద్దామని!

'చంపేశారు! మీ పుట్టినరోజేమోననుకున్నాను.' అంటూ ఆమెకేసి పరీక్షగా చూశారు. లలితమటుకు సిగ్గుతో పాతాళానికి చొచ్చుకుపోయింది.

'అది సరేకాని వర్షంవచ్చే సూచనలుండగా ఈ రాత్రివేళ ఎందుకు బయలుదేరారు? తిరిగి వెళ్ళటమంటే ఈ వర్షంలో మహాయాతన మీ యిల్లు సరిగ్గా మైలుదూరం వుంటుంది.'

'మరేం ఫరవాలేదు.' అంటూ నవ్వేశారు.

తరువాత రత్నంగారు ఏవో స్కూలు విషయాలు, మధ్య మధ్య తన స్వంతవిషయాలు చెప్పుకుంటూ పోయారు. ఆయన భార్య చనిపోయి దాదాపు ఆరు సంవత్సరాలు కావస్తుంది. ఆయనే వండుకు తింటున్నాడు. ఆవూళ్ళోనే కొంత పొలంవుంది. రత్నంగారి హృదయం సముద్రమంత విశాలమైనదని వినికిడి. కాని లలిత విషయంలో ఆయన సింహస్వప్నంగానే వున్నాడు. మూడు నాలుగుసార్లు లలిత టీచింగు తృప్తికరంగా లేదని రిమార్కులు వ్రాశారు.

చిలికి చిలికి గాలివానైంది. ఉరుముల్తో వర్షం ప్రారంభమైంది. కిటికీ తలుపు సందుగుండా జల్లు కొట్టింది. ప్రపంచమంతా తల్లకిందు లవుతూన్న అనుభూతి. కత్తులు ఝుళిపించినట్టు మెరపులు.

'మేష్టారూ! ఈ రాత్రికింక ఇంటికి వెళ్ళలేరు. అయినా మీకోసం కాసుక్కూచునేవా రెవరూ లేరు. ఇవేళిక్కడే పడుకోండి.' అంది లలిత. ఆ పరిస్థితుల్లో అది తప్పని సరైంది.

గడియారం పది కొట్టింది.

లలిత మేలుకునేవుంది. రత్నంగారి అభిప్రాయం ఆమెకు తెలుసు. ఈ అర్ధరాత్రి ఒంటరిగావున్న తనింటికి వూరికే వచ్చేటంత వెర్రివాడు కాడాయన. తను ఏదో వొకటి నిశ్చయించుకోకపోతే ఈ ప్రపంచంలో ప్రతి వ్యక్తీ తనకు శత్రువుగా మారతారు. రత్నంగారు తనకు కలిగిస్తున్న అడ్డంకులు చాలా వున్నాయి. రామానికి సగంజీతం చేయమని బతిమాలితే వల్లకాదన్నారు. తను రాత్రంతా మేలుకుని పాఠాలు చదివి అర్థంచేసుకుని బోధించినా అది తృప్తికరంగావుండదు.

బయట కుండపోతగా వర్షం కురుస్తోంది. రత్నంగారి కళ్ళు మూతలుపడివున్నాయి కనక ఆయన నిద్రపోతున్నాడనే అనుకోవాలి. ఇంతకూ ఈ పోరాటం దేనికి? అందరూ తనమీద శత్రుత్వం వహించటం దేనికి? తను సాధించిన దేవిటి?...'పతివ్రత' అనిపించుకోటానికా? సుశీలని అందరూ మెచ్చుకోటానికా? పిడికెడు ఇసుకకోసం భూప్రదక్షిణం కాలినడకతో పూర్తి చెయ్యాలంటే ఆ ఇసుక తన కక్కర్లేదు... తన్ను ఎవరూ నమ్మరుకూడా—చాలామంది ప్రియులున్నారనే వార్త ప్రచారంలోవుంది—సుబ్బారావు, గురుమూర్తి, రత్నం-ఇంకా-ఇంకా-ఎంతమందో! వీళ్ళందరూ తనకోసం ఒంటికాలుమీద యుగాలుగా తపస్సు చేస్తున్నారు పాపం! తిరస్కరిస్తే పగ తీర్చుకుంటారు—ముళ్ళపొదలోకి నిర్దాక్షిణ్యంగా విసిరివేస్తారు. జీవితం ఖరీదు రూపాయైతే శీలం ఖరీదు వెయ్యి రూపాయలు. ఏ అభిప్రాయాన్ని అణచివుంచాలని ప్రయత్నిస్తామో, అదే రెట్టించిన బలంలో ఎదిరిస్తుంది. రత్నంగారి కోర్కెను అంగీకరిస్తే తనకే బాధా వుండదు. మహారాణీలా బతకవచ్చు—రామం అసలు జీతమే లేకుండా చదువుకోవచ్చు. ఏదో

అందని, కనిపించని వస్తువుకోసం నరకాన్ని చూడాలట. అందులో దండనలు అనుభవించాలట—వద్దు—ఆ వేదాంతం—సంఘం యివ్వబోయే బిరుదాలు తనకు వద్దు—జీవితం పొడవు బహుస్వల్పం-ఇందులో ఒకరి విమర్శలను వినటానికి, బాధపడటానికి తీరిక వుండదు. మనిషికి ఒక్కటే ఆశయం వుండాలి. ఇతరులకు బాధ కలిగించనివిధంగా సుఖపడటం—ఏ మార్గం అవలంబించినాసరే—

రాముం అవతల గదిలో మత్తుమందు తాగిన వాడిలా చలనరహితంగా నిద్రపోతున్నాడు.

నేను పుచ్చిపోయిన కాయగూరలు అమ్మతాను. కొనుక్కునేవాడికి అవి పుచ్చిపోయినవని, కొనకూడదని తెలియవద్దూ! అలా తెలియక కొన్నాడంటే అది నా తప్పుకాదు. జీవితంలో ఆచరించవలసిన నియమాలు ఈ సూత్రాల హద్దువరకూ ఎగబ్రాకవచ్చు—వ్యాపించవచ్చు—లలిత నిర్ణయించుకుంది—ఈ ఆదర్శజీవితం తనకు వద్దు—దాంతో తను ఏకీభవించదు—దాని కర్థం లేదు...ఆత్మమథనం—అది మొదలవుతే దానికంతం వుండదు. హాలాహలంలోంచి అమృతం జనించకూడదూ?
గడియారం పదకొండు కొట్టింది.

ఆకాశం భయంకరంగా గర్జించింది. ఎక్కడో పిడుగుపడే వుంటుంది. ఇలాంటి పరిస్థితులు ఏదో వైపరీత్యం జరగటానికే ఏర్పడతాయి. ఒక్కసారిగా గాలివాడి కిటికీ రెక్కలు తెరచుకున్నాయి. రత్నం గారి ముఖంమీద జల్లుకొట్టింది. ఆయన లేచి కూర్చున్నాడు- ఒక్కసారిగా మెరుపు మెరిసింది- ప్రపంచంలో వుండే కాంతి కిరణాల సముదాయమంతా దాని గర్భంలో యిమిడివుంది. కళ్లు చీకట్లు కమ్మాయి. లలిత పరుగెత్తుకెళ్ళి తలుపు వేయటానికి ప్రయత్నించి అర నిమిషంలో తడిసిపోయింది. గాలి వేగానికి వెనక్కి తోసివేయబడి, ఆమెకు సాయం చేయటానికి వచ్చిన రత్నంగారిమీద వాలిపోయింది.

అంతే- ఇద్దరి ఆశయం ఒక్కటే- ఎవర్నీ ఎవరూ ఎదిరించలేరు. గాలివాన తనపనైనట్టు కొంతసేపు ప్రళయనృత్యం చేసి విశ్రమించింది.

*   *   *   *

రెండు సంవత్సరాలుగా ఎదుర్కొంటున్న అజ్ఞాత శక్తులన్నీ ఒకచోట కేంద్రీకృతమై, ముందుకు సాగలేక తెల్ల మొహాలువేసి ఆకాశంలోకి అంతరించిపోయాయి. వేడికి కరిగి ఆవిరిగా స్థిరమైన రూపం లేకుండా గాలిలో కలిసిపోయాయి.

ఈసారి గుప్పున పొగలా వ్యాపించిన వార్త పుకారుకాదు. రత్నంగారు లలితను వివాహం చేసుకోబోతున్నారు. ఆయన ఆ వార్త నిజమని ఒప్పుకున్నారు.

నాలుగు రోజులు గడిచాక లలిత ఇల్లు ఖాళీచేసి వెళ్ళిపోయిన సంగతి ఆమె వెళ్ళాక కాని అందరికీ తెలిసిందికాదు. ఉద్యోగానికి రాజీనామా, రత్నంగారి పేరిట ఉత్తరం ఒకే టపాలో వచ్చాయి.

ఆయన వుత్తరం చదువుకున్నాడు.

"కొత్తగా జీవితంలో అడుగుపెటిన వారికి తెల్లవన్నీ పాలు, నల్లవన్నీ నీళ్ళు అనిపిస్తాయి. ఎండమావుల్ని నమ్మకుని, బంగారు గనులు లభిస్తాయని పరుగులు తీస్తారు. కాని ఈ నగ్నసత్యం కూడా అనుభవం మీదకాని తెలియదు. నాకు తెలిసిన ఓ కథ చెప్తే మీ కర్థమవుతుంది

నాలుగేళ్ళక్రితం గుంటూరులో ఓ యాభైఏళ్ళ వ్యక్తి ఓ అమ్మాయిని రెండో పెళ్ళి చేసుకున్నాడు. ఆయనకు మొదటి భార్యవలన కలిగిన సంతానంలో ఓ ఎనిమిదేళ్ళ అబ్బాయి మాత్రం దక్కాడు. నిజానికి ఆ కుర్రవాడి జీవితాన్ని ఓ దిసలో నడిపించటానికే ఆయన రెండో పెళ్ళి చేసుకున్నాడు. కాని వున్నట్టుండి ఆయన కన్నుమూశాడు. అప్పటికాని ఆ అమ్మాయికి తన నిజస్థితి తెలిసివచ్చిందికాదు. ఉన్నడబ్బంతా అప్పులవాళ్ళు ఎగేసుకుపోయారు. కాస్తా కూస్తా మిగిలితే దూరంగావున్న బంధువులు దగ్గరగా వచ్చి ఫలహారం చేసి ఆమెను నడిసముద్రంలో వదిలేశారు.

ఇప్పుడు చెప్పండి. ఆ కుర్రవాణ్ణి పెంచవలసిన బాధ్యత ఆమెకు వుందా లేదా?...ఆ ప్రశ్నతోనే ఆ అమ్మాయి పోరాటం సాగించి చివరకు తెగించి ఓ నిర్ణయానికి వచ్చింది.

జీవితంలో ఓ మార్గాన్ని అవలంబించిన వెనుక ఆమె తను అవివాహితనని, ఆ కుర్రవాడు తన తమ్ముడని చెప్పుకుంది. మీకా అమ్మాయీ, కుర్రవాడూ ఎవరో ఈ పాటికి అర్థమయ్యే వుంటుంది.

నేను చేసిన పొరపాటు అక్కడే వుంది. వివాహమైందని చెప్పకుండా దాచివుంచినందుకు అనేక శిక్షల్ని ఎదుర్కోవలసి వచ్చింది. చివరకు నేను చేసుకున్న నిర్ణయం యిది. ఒక స్త్రీ ఒంటరిగా సమాజంలో బతికటం చాలా కష్టం—దొంగల భయం—ఇరుగుపొరుగువారి విమర్శలు—కాముకుల మాపులు—వీటి మధ్య ఆమె స్వాభిమానం హారతి కర్పూరంలా హరించిపోతుంది. అంటే పరాశ్రయం తప్పదన్న మాట.

రెండో విషయం—కొన్ని నిశ్చితమైన సూత్రాలకు కట్టుబడి ఎవరూ జీవించలేరు. అలా జీవిస్తున్న వారిని బతికున్నంత కాలం సంఘం గౌరవించదు. చచ్చినవాడి కళ్లు చేరడన్నట్టు, చనిపోయాక గౌరవిస్తుందేమో! పరిస్థితుల కనుగుణంగా జీవిత నియమాలను మార్చుకోవాలి. చివరి గడియల్లో, మీరు వచ్చేదాకా నా కా కనువిప్పు కలగలేదు.

నేను వివాహితనని చెప్పకున్నా ఈ బాధలు తప్పవు. తమ కోర్కెలు తీరేవరకూ వెంట తిరిగి పాపంలో ముంచివేసి మొహం తిప్పించేస్తారు. పెళ్లి చేసుకోటానికి ఎవరూ ముందంజ వెయ్యరు. అందుకే ముందు జాగ్రత్త పడ్డాను.

అయితే నేం? ఓడిపోయాను.

అంతా తెలుసుకున్నాక ఎందుకు వెళ్ళిపోతున్నానని అడుగుతారేమో! దానికి సమాధానం చెప్పలేను. నేను చేస్తున్నది తెలివితక్కువ పనని నాకు తెలుసు. చేతులారా కట్టిన కట్టడాన్ని కూల్చివేసినట్టు—అయినా తప్పదు—చివరిసారిగా మీ సాయాలకు కృతజ్ఞత—గతాన్ని మర్చిపోండి—నా జాడ తెలుసుకోటానికి మాత్రం దయువుంచి ప్రయత్నించకండి.'

రత్నంగారు నిట్టూర్చారు.

లలిత రహస్యంగా వుంచాలనుకున్న కారణం అర్థమైనట్టు ఆయన తల నిలువునా ఆడించాడు.